

Roderick Beaton

Ο Shelley και ο Byron για την εθνική ταυτότητα των επαναστατημένων

Ελλήνων του 1821

Την εποχή του ξεσηκωμού του 1821, του λεγόμενου εκ των υστέρων ‘εθνικού’, δεν είχε πια καθιερωθεί η σημερινή αντίληψη του εθνικού κράτους. Ούτε στην Ελλάδα, ούτε στη Δύση. Ο απελευθερωτικός αγώνας των Ελλήνων, για λόγους που μόνο πλαγίως θα μας απασχολήσουν εδώ, συμπίπτει ιστορικά με την ανάδυση του εθνικισμού ως ιδεολογήματος. Για το λόγο αυτό, μέσα από τις πολιτικές ζημώσεις, τόσο μέσα στην επαναστατημένη Ελλάδα όσο και έξω, διακρίνονται να αναδύονται τα γνωρίσματα όχι μόνο του συγκεκριμένου εθνικού κράτους, του «πρότυπου βασιλείου» της Ελλάδας, αλλά και ένα πολιτικό υπόδειγμα το οποίο θα εξαπλωθεί στη συνέχεια σε άλλες περιοχές της Ευρώπης και του κόσμου, ιδίως στην Ιταλία και στη Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1860.

Στην σημερινή ανακοίνωση θα παρουσιάσω και θα σχολιάσω τις άμεσες και εξελισσόμενες αντιλήψεις δύο γνωστών άγγλων φιλελλήνων, σχετικά με τα γεγονότα στην Ελλάδα από την έναρξη του αγώνα μέχρι το θάνατό τους, αντίστοιχα ένα και τρία χρόνια αργότερα. Μεθοδολογικά, ο πρόωρος θάνατος των δύο αυτών ανθρώπων εγγυάται ότι οι σχετικές αντιλήψεις τους αποτελούν στιγμιότυπα της εποχής, και αποκλείει την εκ των υστέρων αξιολόγηση, όπως εξ ορισμού γίνεται με την ιστοριογραφία. Με τον τρόπο αυτό προτίθεμαι να συμβάλω στην ανίχνευση της τότε ανοδικής πορείας της ιδεολογίας περί εθνικής ταυτότητας, και μάλιστα των Ελλήνων, στα πλαίσια του ξένου ενδιαφέροντος για την ελληνική Επανάσταση.

Πρόκειται για τους ποιητές Percy Bysshe Shelley (1792-1822) και Λόρδο Βύρωνα (1788-1824).

Ο δεύτερος είχε ταξιδέψει στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα στα νεανικά του χρόνια, και ως γνωστό είχε αφιερώσει πολλούς στίχους στο θέμα του υπόδουλου ελληνισμού – χωρίς, όμως, να δηλώσει ποτέ ρητά και ανεπιφύλακτα υπέρ της απελευθέρωσης της Ελλάδας. Τότε που ξεσπούσε ο αγώνας, η σιωπή του κατοπινού ήρωα της Επανάστασης ήταν εκκωφαντική. Ο Βύρωνας άργησε να κινήσει.

Αντίθετα, ο Σέλλεϋ, παρόλο που δεν πάτησε ποτέ πόδι στην Ελλάδα, ενθουσιάστηκε από την πρώτη στιγμή, και πρώτος στα αγγλικά γράμματα αφιέρωσε σημαντικό ποίημα στο θέμα της ελληνικής Επανάστασης. Εγκαταστημένος στην Πίζα της Ιταλίας, ο Σέλλεϋ με την γυναίκα του Μαίρη, συγγραφέα του μυθιστορήματος *Frankenstein*, γνώρισαν στα τέλη του 1820 τον εκεί εξόριστο Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Πριν εγκαταλείψει την Πίζα ο Μαυροκορδάτος, έγιναν φίλοι, και μόλις έγινε γνωστό το πέρασμα του Προύθου από τον Υψιλάντη, στο όνομα του ζευγαριού Σέλλεϋ απευθύνθηκαν σε εφημερίδες της Αγγλίας δύο επιστολές, μάλλον κατ' υπογόρευση του Μαυροκορδάτου. Έτσι ο ποιητής και η μυθιστοριογράφος όχι μόνο ενέκριναν με ενθουσιασμό το γεγονός της Επανάστασης αλλά και εθελοντικά προωθούσαν στην πατρίδα τους την πολιτική γραμμή που τους κατέβαζε ο φαναριώτης φίλος τους. Αυτό το ξέρουμε με βεβαιότητα, αφού μερικά από τα γεγονότα που αναφέρονται στις επιστολές των Σέλλεϋ δεν είχαν ακόμα γίνει στην πραγματικότητα (άφιξη Υψιλάντη στο Βουκουρέστι, η Πελοπόννησος απελευθερωμένη – αφού πρόκειται για επιστολές που φέρνουν ημερομηνία 5 Απριλίου με το δυτικό ημερολόγιο).

Το φθινόπωρο του 1821 ο Σέλλεϋ έγραψε το λυρικό ποίημα, σε μορφή αρχαίας τραγωδίας, *Hellas*. Βασισμένος στους *Πέρσες* του Αισχύλου, το δράμα του Σέλλεϋ ακολουθεί το σχήμα του πρωτότυπου: στον αντίστοιχο ρόλο του Ξέρξη βρίσκεται ο Σουλτάνος Μαχμούτ, ο οποίος δέχεται αλλεπάλληλα νέα από τα διάφορα μέτωπα του πολέμου, και μαθαίνει ότι η μελλοντική πτώση του βασιλείου του είναι

γραμμένη στην ιστορία του σύμπαντος. Σχολιάζει ο χορός, θηλυκός όπως στο πρωτότυπο, αλλά αυτή η φορά πρόκειται και ελληνίδες, όχι για γυναίκες του εχθρού.

Στο ποίημα αυτό, ο Σέλλεϋ αντιμετώπιζε ένα πρόβλημα, το οποίο αναγνωρίζει στον πρόλογό του. Ενώ ο Αισχύλος έγραφε την τραγωδία επτά χρόνια μετά την οριστική νίκη στη ναυμαχία της Σαλαμίνας, ο άγγλος ποιητής το 1821 δεν μπόρεσε να βασιστεί σε μια ήδη οριστική έκβαση των γεγονότων. Δύο διαφορετικές λύσεις βρήκε ο Σέλλεϋ στο πρόβλημα αυτό. Η μία μπορεί να χαρακτηριστεί ως λύση ποιητική, η άλλη ως πολιτική ή ιδεολογική.

Την ποιητική λύση την εκφράζει ο χορός, η φωνή δηλαδή των ελληνίδων αιχμαλώτων του Σουλτάνου:

Greece and her foundations are
 Built below the tide of war,
 Based on the crystalline sea
 Of thought and its eternity...

Shelley, *Hellas* [October 1821], 696-9

A brighter Hellas rears its mountains...
 Another Athens shall arise,
 And to remoter time
 Bequeath, like sunset to the skies,
 The splendour of its prime ...

Shelley, *Hellas* [October 1821], 1066, 1084-7

Στους παραπάνω στίχους, η Ελλάδα της οποίας η νίκη είναι προκαθορισμένη δεν είναι η επαναστατημένη Ελλάδα της επικαιρότητας, έρμαιο των διακυμάνσεων της ιστορίας, αλλά μια ανώτερη Ελλάδα. Η ενόραση του Σέλλεϋ αποβλέπει σε μια νοητή Ελλάδα, άυλο κατασκεύασμα της ανθρώπινης φαντασίας, και άρα, σύμφωνα με τη

ρομαντική φιλοσοφία του ποιητή, μια Ελλάδα που στέκεται αιώνια, πέρα από τις αβεβαιότητες και τις σχετικότητες της ιστορίας. Πρόκειται για μια ποιητική ιδέα που θα καρποφορήσει αργότερα στην ελληνική ποίηση, π.χ. στον *Δωδεκάλογο του Γύφτου* του Παλαμά, και ακόμα πιο πολύ με τη γνωστή μορφή της «Άνω Ελλάδας» στην ποίηση του Σικελιανού. Σύμφωνα με την ποιητική αυτή ιδέα, η Ελλάδα, «μία και αγύριστη» όπως θα την χαρακτηρίσει αργότερα ο Παλαμάς, έχει ξεφύγει από τον κύκλο της πραγματικής ιστορίας, και στέκει αιώνιο κτήμα όλου του κόσμου. Με αυτή την έννοια γράφει ο Σέλλεϋ στον πρόλογο της *Ελλάδας*: «είμαστε όλοι έλληνες.»

Όμως εκεί που εκφράζεται στον πεζό λόγο, και μάλιστα απευθυνόμενος στον καλοπροαίρετο αναγνώστη ενός κειμένου με θέμα επίκαιρο, ο ποιητής σκιαγραφεί μια δεύτερη λύση. Αυτή τη φορά, η τελική νίκη των επαναστατημένων ελλήνων είναι εξασφαλισμένη για λόγους καθαρά ιδεολογικούς, και εκ των υστέρων τουλάχιστο, πολύ γνωστούς:

The apathy of the rulers of the civilised world to the astonishing circumstance of the descendants of that nation to which they owe their civilisation, rising as it were from the ashes of their ruin, is something perfectly inexplicable to a mere spectator of the shows of this mortal scene. We are all Greeks. Our laws, our literature, our religion, our arts have their root in Greece. ...

Shelley, *Hellas*, Preface [October/November 1821]

Η λέξη κλειδί εδώ είναι «έθνος». Σύμφωνα με το συλλογισμό του Σέλλεϋ, αφού οι σημερινοί έλληνες είναι οι απόγονοι ενός έθνους, στο οποίο όλα τα σύγχρονα ευρωπαϊκά έθνη χρωστούν τον δικό τους πολιτισμό, άρα το χρέος των αρχαίων πρέπει να εξοφληθεί προς χάρη των νεότερων ελλήνων. Στη βάση του συλλογισμού είναι η αντίληψη του έθνους ως οντότητας που υφίσταται έξω από τα γεγονότα της ιστορίας. Πάλι, δηλαδή, η Ελλάδα ξεφεύγει από τον κύκλο της ιστορίας, χάρη στη

νεοσύστατη διατύπωση ότι η αρχαία Ελλάδα δεν ήταν μόνο πολιτισμός, ή λαός, ή πολιτικό σύστημα, η κράτος (το οποίο δεν ήτανε ποτέ, ως γνωστό) αλλά *έθνος*. Και σαν *έθνος*, η αρχαία Ελλάδα ζει ακόμα, ύστερα από δύο χιλιάδες χρόνια, ώστε να χρεώσει τα νεότερα έθνη όπως είπαμε.

Η διατύπωση αυτή απομακρύνει τον αγώνα των Ελλήνων από άλλες απελευθερωτικούς αγώνες της εποχής, όπως π.χ. των Ηνωμένων Πολιτειών, της Γαλλικής Επανάστασης, η των επαναστατημένων κρατών της Νότιας Αμερικής. Με τον τρόπο αυτό το έθνος αρχίζει να θεοποιείται, να υφίσταται μετέωρο στη συνείδηση των πολιτών του και των ξένων υποστηρικτών του, πέρα από την ιστορική πραγματικότητα, μέχρι που θα γίνει το ίδιο ιστορική πραγματικότητα.

Ο Βύρωνας βρισκόταν κι αυτός εξόριστος στην Ιταλία εκείνη την εποχή. Τον συνέδεε στενή φιλία με τον Σέλλεϋ, με τον οποίο έκαναν παρέα στην Πίζα. Τον Μαυροκορδάτο θα γνωρίσει κι αυτός, μάλλον κατ' υπόδειξη του φίλου του ποιητή. Μόνο μετά τον θάνατο του Σέλλεϋ, τον Ιούλιο του 1822, ενδιαφέρθηκε σοβαρά ο Βύρωνας να κατεβεί στην Ελλάδα. Ύστερα από πολλούς ενδοιασμούς, έγινε η απόφαση στη Γένοβα της Ιταλίας τον Ιούνιο του 1823. Η δραστηριότητα του λόρδου από εκείνη τη στιγμή διαφέρει ριζικά από αυτή του μακαρίτη φίλου του, αλλά κινητοποιείται βασικά από την ίδια ιδεολογική κατεύθυνση. Ήδη στα πλαίσια των απελευθερωτικών ζυμώσεων των Ιταλών, κατά της Αυστρίας, ο Βύρωνας είχε μάθει να διακρίνει έναν δυνητικά εθνικό αγώνα από τον αντίστοιχο και εφραπτόμενο αγώνα είτε για την ταξική μεταρρύθμιση είτε για την πολιτειακή αυτονόμηση. Όπως είχε γράψει το 1819, αναφερόμενος στην Ιταλία: «Όποιος μοχθεί για έθνος μπορεί να είναι πένης, αλλά κι ελεύθερος»:

Who toils for nations may be poor indeed

But free.

Byron, *The Prophecy of Dante* [June-July 1819], IV 91-2

Και προφήτευε ακόμα:

For what is poesy but to create
 From overfeeling good or ill; and aim
 At an external life beyond our fate,
 And be the new Prometheus of new men,
 Bestowing fire from heaven ...

Byron, *The Prophecy of Dante* [June-July 1819], IV 11-15

Δηλαδή, σχετικά με τον ρόλο του ποιητή, οι «καινούργιοι άνθρωποι» τους οποίους επικαλείται, είναι αυτοί που θα εμπνευσθούν από την καινούργια ιδεολογία, οι οποίοι θα εισακούσουν την παράκληση για πραγματοποίηση μιας καινούργιου τύπου νοητής συλλογικής ταυτότητας, ενός έθνους.

Ο Βύρωνας δεν κατεβαίνει στην Ελλάδα ως ποιητής. Ουσιαστικά εγκατέλειψε την ποίηση των ώρα που πήρε την απόφαση. Αναπάντεχα, ο διάσημος ποιητής θα χαράξει το δρόμο του αποκλειστικά στο χώρο της πολιτικής – και της μαχητικής, όπως επιθυμούσε – δράσης. Στην πραγματικότητα ο Βύρωνας δεν πολέμησε, όπως είναι γνωστό. Συνεργάστηκε όμως πολιτικά με τον Μαυροκορδάτο και με άλλους άγγλους φιλέλληνες, και μάλιστα με συγκεκριμένους στόχους. Από τα γράμματά του και από πολλές κουβέντες που τις κατέγραψαν άλλοι, προκύπτουν και μια ιδεολογική προοπτική με ειρμό και ένα πολιτικό πρόγραμμα, μάλλον εφικτό, τα οποία μπορούν να θεωρηθούν συνολικά ως η συμβολή του Λόρδου Βύρωνα στον ελληνικό αγώνα.

Θα περιοριστώ τώρα σε όσα αφορούν την εθνική ταυτότητα.

Αρκετές φορές ο Βύρωνας επιμένει στους όρους «έθνος» και «εθνικός» σε σχέση με την Ελλάδα, με πολιτική σκοπιμότητα. Πιστεύει στο κεντρικό κράτος, και αποδοκιμάζει την αποκεντρωτική πολιτική των καπεταναίων όπως και τις φατρίες εν

γένει. Στο δρόμο προς την Ελλάδα σημειώνει στο προσωπικό του ημερολόγιο, «Δεν ήρθα δω για να συμπολεμήσω με φατρία, αλλά με έθνος»:

I did not come here to join a faction but a nation.

Byron, 'Cephalonia journal,' 28 September 1823

Εκδηλώθηκε παράλληλα και σε άλλες περιστάσεις:

I have some hopes that they [the Greeks] will see their own interest sufficiently not to quarrel till they have secured their national independence – and then they can fight it out among them in a domestic manner – and welcome.

Byron to Augusta Leigh, 12 October 1823

... the regular force must be rendered a *national concern* – and paid from a *national fund* ...

Byron to John Bowring, 29 November 1823 (η έμφαση στο πρωτότυπο)

Αλλά και όσο αφορά την *εξωτερική* πολιτική της εμπόλεμης Ελλάδας, καταλαβαίνει ο Βύρωνας τη σημασία της *εθνικής*, και όχι επαναστατικής υπόστασης του κινήματος. Οι μοναρχικές αυλές της Ευρώπης, και ιδιαίτερα η Αγγλία που τη γνωρίζει καλύτερα ο ίδιος, δεν αποκλείεται ότι θα βλέπουν ευνοϊκά την παλιγγενεσία ενός παμπάλαιου *έθνους*, ενώ ως τώρα φρίττουν με το φάντασμα της αντιμοναρχικής και απελευθερωτικής εξέγερσης. Παρόλο που δεν το δηλώνει ρητά, η καινούργια ορολογία του «έθνους», σύμφωνα με την προοπτική του Βύρωνα, πρόκειται να καταπραΰνει τη μισελληνική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων – και μάλλον όχι συμπτωματικά την άποψη αυτή τη συμμερίζονται ταυτόχρονα και μείζονες φορείς από την ελληνική πλευρά, όπως ο Μαυροκορδάτος και ο μητροπολίτης Ιγνάτιος.

Σε σχέση με τον Σέλλειϋ, είναι πιο ρεαλιστής ο Βύρωνας. Φιλοδοξεί κάτι να συνεισφέρει και αυτός στην επιτυχία της επανάστασης. Αλλά, πέρα από την πολιτική

σκοπιμότητα, τι τον κινεί στον αγώνα; Γιατί να θυσιάσει τα πλούτη του, και στο τέλος ακόμα και τη ζωή του, για ένα ξένο έθνος; Φαίνεται ότι λειτουργεί και για τον Βύρωνα, όπως και για άλλους φιλέλληνες της εποχής, η διατύπωση του Σέλλεϋ: «είμαστε όλοι έλληνες». Λειτουργεί όμως διαφορετικά στην περίπτωση του Βύρωνα. Ο μιλόρδος δεν πιστεύει ούτε στιγμή στο «χρέος» που χρωστάει ο σύγχρονος ευρωπαϊκός πολιτισμός στους αρχαίους έλληνες. Την γνωριμία με την αρχαία ιστορία την εξαντλεί από τον William Mitford, του οποίου η *Ιστορία της Ελλάδας* κυκλοφορεί σε πέντε τόμους από το 1784 ως το 1818. Ο Mitford δεν εξιδανικεύει καθόλου τους αρχαίους. Και ο Βύρωνας, μια που πήγε στην Ελλάδα και γνώρισε τους νεότερους, το πήρε απόφαση πως πρόκειται πραγματικά για σωστούς απογόνους τους, εφόσον κρατούν ακόμα και σήμερα τα ίδια... βίτσια.

Περιγράφει ενδεικτικά ο Mitford:

... the piratical, thieving and murdering kind of petty war, to which the [ancient] Greeks at all times and in all parts were strongly addicted.

William Mitford, *The History of Greece* (¹1784-1818), London, 1829: 1.482

Και ο Βύρωνας σχολιάζει την ελληνική πραγματικότητα όπως την καταλαβαίνει, την ώρα που ταξιδεύει προς την Κεφαλονιά τον Ιούλιο του 1823:

The Greeks are returned to barbarism; Mitford says the people never were anything better.

E.J. Trelawny, *Records of Shelley, Byron, and the Author* (¹1878), New York, 2000:

212

Τώρα, αφού ούτε θαυμάζει τους αρχαίους ούτε συμπαθεί ιδιαίτερα τους νεούς, τι στην οργή κινεί τον Βύρωνα να τους βοηθήσει; Η απάντηση βρίσκεται εν μέρει στην βιογραφία του κομπλεξικού μιλόρδου, θέμα που δεν θα μας απασχολήσει εδώ, αλλά και, στο πολιτικό/ιδεολογικό πεδίο, στην αντίληψη που έχει για την εθνική ταυτότητα. Σε γράμματα από το Μεσολόγγι, επικαλείται μια λέξη που δύσκολα

αποδίδεται στα ελληνικά: αγγλικά, the Cause, και μάλιστα με κεφαλαίο, από το λατινικό causa:

I cannot quit Greece while there is a Chance of my being of any (even *supposed*) utility – there is a Stake worth millions such as I am – – and while I can stand at all – I must stand by the Cause. – – When I say this – I am at the same time aware of the difficulties – and dissensions – and defects of the Greeks themselves – but allowances must be made for them by all reasonable people.

Byron to Samuel Barff, 10 March 1824 (η έμφαση στο πρωτότυπο)

Η λέξη αυτή ('Cause') σημαίνει κάτι υπερβατικό για το οποίο θυσιάζεις εθελοντικά τα πάντα, ακόμα και τη ζωή σου. Τέτοια «κάουζα» είναι ο πατριωτισμός, η θρησκεία, ή στο προσωπικό επίπεδο ο έρωτας. Πρόκειται για την *αγάπη* ενός ιδανικού, μιας ύπαρξης που ξεπερνάει κάθε τι ατομικό, η οποία κατά κάποιον τρόπο *δικαιώνει* την ατομική ζωή. Τέτοιο ιδανικό είχε οσμιστεί ο Βύρωνας στην επαναστατημένη Ελλάδα, και ήθελε με τις θυσίες που έκανε, να το φτάσει.

Σύμφωνα με μια κουβέντα που είπε στους τελευταίους μήνες της ζωής του, ο Βύρωνας δεν πίστευε ότι οι έλληνες αποτελούν ήδη ένα έθνος. Ανάγκη πάσα, λοιπόν, να εφευρεθεί αυτό που δεν υπάρχει: ένα ενιαίο σύστημα διακυβέρνησης, χειραφετημένο από τα δεσμά του παρελθόντος, και προσαρμοσμένο στην κοινωνική ιδιοσυγκρασία του νεοσύστατου *έθνους*. Τις σχετικές απόψεις του καταγράφονται από τον William Parry, ο οποίος του έκανε παρέα κατά τους δύο τελευταίους μήνες της ζωής του στο Μεσολόγγι:

We must not forget, though we speak of Greece and the Greeks, that there is no distinct country and no distinct people. There is no country, except the Islands, with a strongly-marked boundary separating it from other countries, either by physical properties, or by the manners and language of the

people which we can properly call Greece. The boundaries of ancient Greece are not the boundaries of modern Greece, or of the countries inhabited by those to whom we give the name of Greeks. ... They now want [*i.e.* lack] all the energy and the unity derived from an organized system of government, taming some of the passions and directing others to the public good. Time will bring such a system; for a whole nation can profit by no other teacher. A system of government must and will arise suitable to the knowledge and the wants of the people, and the relations which now exist among the different classes of them.

William Parry, *The Last Days of Lord Byron*, London, 1825: 170-1, 173

Μ'αυτή την ιδέα πιστεύω ότι φιλοδοξούσε ο Βύρωνας να γίνει ο «νέος Προμηθέας νέων ανθρώπων» - να παρασταθεί ως μαία στην γέννηση ενός εντελώς νέου πολιτεύματος. Αυτή είναι η «κάουζα» για την οποία θυσιάστηκε ο Βύρωνας. Πρόκειται για μια πολιτική ενόραση που θα σημαδέψει όχι μόνο τη μελλοντική ελεύθερη Ελλάδα, αλλά και κάθε καινούργιο, ελεύθερο πολιτικό σύστημα βασισμένο στην τότε καινούργια ιδέα του έθνους.

Το οποίο, τηρουμένων των αναλογιών, μπορούμε να πούμε ότι έγινε.

King's College London